

TÜRKİYE'DE TÜKETİM HARCAMALARI VE GIDA HARCAMALARINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLER
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA A RESEARCH ON CONSUMPTION EXPENDITURES AND CHANGES IN FOOD
EXPENDITURES IN TURKEY Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan EKŞİOĞLU Cumhuriyet Üniversitesi Zara MYO

ORCID NO:0000-0002-270-4855 ÖZET İnsanoğlunun temel ihtiyaçlarının başında beslenme ve su ihtiyacı gelmektedir. Sağlıklı bir yaşam için yeteri kadar beslenme ve içilebilir suyun tüketimi son derece önemlidir. Bedensel ve zihinsel gelişim iyi bir beslenme ile gerçekleşir. İyi bir beslenme de yeteri kadar tüketilen sağlıklı gıda ve içeceklerle sağlanır. İşte burada ekonomi devreye girmekte, kişilerin gelir düzeyleri, beslenme harcamalarını ve alışkanlıklarını belirlemede en önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz Türkiye'sinde sağlıklı bir yaşam için yapılacak gıda ve içeceklere aile bütçesinden ayırması gereken harcama miktarı son aylarda oldukça yüksek rakamlara ulaşmıştır. Bu durum Tüketicilerin isteklerini, tercihlerini ve yaşam standartlarını değiştirmekte sağlıklı ancak ucuz beslenebilme yollarını aramalarına neden olmaktadır. Bu aşamada hane halkının yaşadığı bölge, tüketim harcamalarını şekillendirirken, gelirlerin tüketim harcamalarına dolayısıyla beslenmeye harcamalarına ayrılma oranlarında da değiştirmektedir. Bu araştırmada geçmişten bugüne değin Türkiye'deki tüketici gruplarının tüketim alışkanlıkları, diğer ülkelerle karşılaştırmaları ile birlikte 2017-2021 yılları Türkiye'de hane halklarının tüketim harcamaları içerisinde gıda ve alkolsüz içeceklere yaptıkları harcamaları ve bu harcamaların payları incelenmektedir. Araştırmada TÜİK araştırma verileri, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) verilerinden faydalanılmaktadır. Türkiye'de gelir dağılımı eşitsizliğinin beslenme üzerindeki etkisi Engel Yasası çerçevesinde incelenerek, politika önerileri sunulmaktadır. Anahtar Kelimeler: Gıda, Gelir, Tüketim Harcamaları

ABSTRACT Nutrition and water are the primary needs of human beings. Adequate nutrition and consumption of drinkable water are extremely important for a healthy life. Physical and mental development takes place with good nutrition. A good diet is also provided by adequately consumed healthy food and beverages. This is where the economy comes into play, and people's income levels appear as the most important factor in determining their dietary expenditures and habits. In today's Turkey, the amount of expenditure that should be allocated from the family budget for food and beverages for a healthy life has reached quite high figures in recent months. This situation changes the demands, preferences and living standards of the consumers and causes them to seek ways to eat healthy but cheap. At this stage, the region where the households live shapes their consumption expenditures and changes the ratio of incomes to consumption expenditures and thus to nutrition expenditures. In this research, the consumption habits of consumer groups in Turkey from past to present, their comparisons with other countries, as well as the expenditures of households on food and non-alcoholic beverages and the share of these expenditures in consumption expenditures in Turkey between the years 2017-2022 are examined. In the research, TÜİK research data and United Nations Food and Agriculture Organization (FAO) data are used. The impact of INTERNATIONAL CONGRESS on FOOD RESEARCHES October 14-16, 2022 www.iconfood.cumhuriyet.edu.tr Sivas, Turkey 470 income inequality on nutrition in Turkey is analyzed within the framework of the Engel Law, and policy recommendations are presented. Keywords: Food, Income, Consumption Expenditures

Giriş İnsanın ihtiyaç duyduğu enerji miktarının tam olarak karşılanması, sağlıklı yaşam ve ideal kilonun korunması için sağlıklı beslenmesi gerekir. Sağlıklı yaşam için ihtiyaçların karşılanması karşısında, hane halkının tüketim harcamaları içerisinde gıda harcamalarına ne kadar bütçe ayırdığı, ayırabildiği önemlidir. Günümüzde hane halklarının tüketim harcamaları özellikle gelişmiş ülkeler genelinde, geniş bir yelpazeye çıkmıştır. Genel olarak hane halklarının tüketim harcamaları içerisinde gıda harcamaları, zorunluluk sırasından birinciliğini korusa da farklı gelir grupları arasında bazı tüketim harcamalarının zorunluluğunu artırarak tüketim harcamaları içindeki payını üst sıralara çıkarmaya başardığı görülmektedir. İktisat, tüketici davranışları üzerinde en çok araştırma yapan bilim dallarından biridir. Hane halklarının ihtiyaçlarını karşılayan tüketim harcamaları içerisinde en önemli harcama kategorisini, genellikle gıda harcamaları oluşturur. Tüketim harcamaları ile gelir arasındaki

ilişki tüketici teorisinde oldukça geniş yer almaktadır. İktisadın doğası gereği tüketicilerin tüketim miktarlarını ve tercihlerini belirlerken rasyonel davrandıkları varsayımı ile hareket eder. Fayda teorisine göre, "daha fazlası daha iyidir" hipotezi geçerlidir. Tüketiciler tarafından yüksek düzeyde bir tüketim daha az tüketime tercih edilir. Daha fazla tüketen bir kişinin daha yüksek gelire sahip olduğu kabul edilir. Bir metanın olumlu bir faydası olduğu sürece ekonomik refah düzeyi yüksektir. Bu nedenle tüketim artışı, çoğunlukla refah göstergesi olarak kullanılır. Hanehalkı geliri, yaygın olarak kullanılan ekonomik veridir. Birçok çalışma, tüketim kavramı gelir kavramına tercih etmektedir.[1] Öte yandan aşırı tüketime yönelik eleştiri, diğer adıyla minimalizm, daha azına sahip olmanın daha fazlasını yapabileceği önerisiyle "az daha fazladır" fikrini destekler. Yaşamın maddi olmayan yönleriyle refah elde edilebilir, fikrini savunur. Veblen'in göze çarpan teorisine göre ise; bireyler daha yüksek bir kazanç elde ederek, ihtiyaçlarının ötesinde mal ve hizmetleri tüketmek ister. [2] Türkiye'de Hanehalkı Sayıları ve Tüketim Harcamaları Hanehalkı, aynı konutta ya da aynı konutta yaşayan, bir veya daha fazla kişiden oluşan topluluk olarak tanımlanmaktadır. Bu toplulukta, akrabalık bağı bulunsun veya bulunmasın, konuttan istifa eden kişilerdir. Tablo 1: Türkiye'de Yıllara Göre Hanehalkı Sayılarının Oranları Kaynak: TÜİK, 2022, INTERNATIONAL CONGRESS on FOOD RESEARCHES October 14-16, 2022 www.iconfood.cumhuriyet.edu.tr Sivas, Turkey 471 Hanehalkı harcamaları, yerleşik hanelerin gıda, giyim, konut (kira), enerji, ulaşım, dayanıklı tüketim malları (özellikle arabalar), sağlık maliyetleri, eğlence ve çeşitli hizmetler gibi günlük ihtiyaçlarını karşılamak (12 kategoride) için yaptıkları nihai tüketim harcamalarının miktarıdır. Gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYİH) yaklaşık %60'ıdır ve bu nedenle talebin ekonomik analizi için temel bir değişkendir. Devlet transferleri dâhil hane halkı harcamaları (ulusal hesaplarda "gerçek bireysel tüketim" olarak anılır), hanehalklarının tüketim harcamalarına ve sağlık hizmetleri gibi hanehalklarına doğrudan fayda sağlayan genel hükümet ve hanelere hizmet eden kar amacı gütmeyen kuruluşların (NPISH'ler) harcamalarına eşittir. Toplam hane harcamaları, GSYİH yüzdesi ve yıllık büyüme oranları olarak milyon ABD doları (cari fiyatlar ve Özel tüketim KÖİ'leri) cinsinden ölçülür. Devlet transferleri dâhil hane harcamaları GSYİH'nin yüzdesi olarak ölçülür. Konut harcamaları, hanehalkı harcanabilir gelirin bir yüzdesi olarak sunulmaktadır.[3] Tüm OECD ülkeleri verilerini 2008 Ulusal Hesaplar Sistemine (SNA 2008) göre derlemektedir. [4] Tablo 2: 2021 Yılı Tüketici Fiyat Endeksi Ana Grup Ağırlıkları 1 Gıda ve alkolsüz içecekler 25.94 2 Alkollü içecekler ve tütün 4.88 3 Giyim ve ayakkabı 5.87 4 Konut 15.36 5 Ev eşyası 8.64 6 Sağlık 3.25 7 Ulaştırma 15.49 8 Haberleşme 4,64 9 Eğlence ve kültür 3,01 10 Eğitim 2.28 11 Lokanta ve oteller 5.91 12 Çeşitli mal ve hizmetler 4.73 Kaynak: TÜİK, 2022 Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), tüketim harcamalarına konu olan mal ve hizmetlere ilişkin fiyatların genel düzeyinde zaman içinde meydana gelen değişimi ölçer. TÜFE sepeti ve ağırlıkları ile açıklanan değişim oranları tek bir birey ya da belirli bir gelir grubuna ait olmayıp ülke ortalamasını ifade etmektedir. Yukarıdaki tüketim mallarına ait ağırlıklar 2021 tarihinde güncellenmiştir. Tüketim mallarına ait nihai ağırlık sistemi hanehalkı bütçe anketi, harcama verileri toplamından elde edilen veriler genişletilerek oluşturulmaktadır. Tabloda da görüldüğü üzere Gıda maddeleri 25.94 rakamla Tüketici Fiyat Endeksi içinde ağırlığı en yüksek kalemdir. Bunun anlamı gıda maddeleri fiyatındaki artış, Tüketici Fiyat Endeksi en fazla etkileyen kategoridir. INTERNATIONAL CONGRESS on FOOD RESEARCHES October 14-16, 2022 www.iconfood.cumhuriyet.edu.tr Sivas, Turkey 472 Grafik 1: Dünya Ülkelerinde Hanehalkı Tüketim Harcamalarının GSYH İçindeki Payı Kaynak: OECD, 2022. Grafik 1'de görüldüğü üzere Türkiye hanehalkının toplam tüketim harcamaları 2017 yılında GSYH'nin %58,6'sı iken 2021 yılında GSYH'nin %55,3 kadardır. 2021 yılında GSYH'ına oranla en fazla tüketim harcaması yapan ülkenin Yunanistan (%68,8) en az tüketim harcaması oranına sahip olan ülkenin İzlanda (23,6) olduğu görülmektedir. Bu oran Almanya'da %49,2, İngiltere'de %61,5, Çin'de %61'dir. Grafik 2: Dünya Ülkelerinde Hanehalkı Tüketim Harcamaları (Milyon \$) Kaynak: OECD, 2022. INTERNATIONAL CONGRESS on FOOD RESEARCHES October 14-16, 2022 www.iconfood.cumhuriyet.edu.tr Sivas, Turkey 473 Türkiye'de hanehalkının tüketim harcamaları 2017 yılında 1.075.433 dolar iken 2021 yılında 1.313.926 milyon dolara çıkmıştır. 2021 yılında en fazla

tüketim harcaması yapan ülkeler; ABD 14.047.565. milyon dolar, AB 10.235.585. milyon dolar, Çin 9.164.337 milyon dolar. 2021 yılında en az tüketim harcaması yapan ülkeler; İzlanda 10.231 milyon dolar, Lüksemburg 22.861 milyon dolar, Estonya 24.196 milyon dolardır. [4] Grafik 1: Avrupa Ülkeleri Tüketim Mal ve Hizmetleri Fiyat Düzeyi Endeksleri Kaynak: Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (Eurostat). Fiyat düzeyi endeksi, ülkelerin ulusal para birimlerinin karşılaştırılabilir olarak euro kuruna göre alım gücünün göstergesidir. Bir ülkenin fiyat düzeyi endeks değeri 100'den büyük ise bu ülke karşılaştırıldığı ülke grubu ortalamasına göre "pahalı", 100'den küçük ise bu ülke karşılaştırıldığı ülke grubu ortalamasına göre "ucuz" olarak ifade edilmektedir. Yukarıdaki grafikten görüleceği üzere Türkiye 2021 yılında tüketim mal ve hizmetleri fiyat düzeyi açısından Avrupa'nın en ucuz ülkesi durumundadır. En pahalı ülkenin ise İsviçre olduğu görülmektedir. Hane halkının döviz kuruna göre geliri dikkate alındığında bu grafik değişmektedir. Bu durumda satın alma gücü paritesine göre değerlendirmenin yapılması en doğru yaklaşımdır. [5] Materyal ve Metot Türkiye'de 2017-2021 yılları arasında hanehalkı tüketim harcamalarını etkileyen faktörlerin izini sürmek, hanehalkı tüketim harcamaları arasındaki gelir, servet, tasarruf, kredi kartı kullanımı, özellikle alışveriş alışkanlıkları, et, süt tüketimi, sigara kullanımı, alkol kullanımı ve bazı demografik özellikleri belirlemek gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından Hanehalkı Bütçe Anketlerinden faydalanılmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'deki hane halklarının gelir durumlarına göre oransal olarak beş gelir gurubuna ayrılarak, bu grupların tüketim harcamaları ve bu harcamaların içindeki gıda harcamalarının payının gruplandırılmış hane halklarının gelirle oranı üzerinde durulmaktadır. Genel olarak veriler, TÜİK'in hanehalkı tüketim anketi sonuçlarına dayanmaktadır. Bir ekonomide ortalama tüketim dağılımı daha eşitsiz hale gelirken kişi başına düşen miktar değişmeden kalabilir. Mikro düzeyde veriler, çeşitli bireyler arasındaki tüketim kalıplarındaki farklılıkların tespit edilmesini kolaylaştırır. Bu nedenle, farklı gruplar için tüketim bilgilerine bakmak önemlidir ve bu açıdan mevcut çalışmada kullanılan Hanehalkı Bütçe Anketleri, yalnızca tüketim harcamalarını değil, aynı zamanda diğer birçok hanehalkı özelliğini de açıklamaktadır. Daha önce yapılan çalışmalarda da ürünlerin gelir esnekliklerinin hesaplanmasında Working-Leser yönteminin kullanılması yerinde görülmektedir. INTERNATIONAL CONGRESS on FOOD RESEARCHES October 14-16, 2022 www.iconfood.cumhuriyet.edu.tr Sivas, Turkey 474 Working-Leser talep modeli şu fonksiyonla açıklanır. $W_{ih} = \beta_0 + \beta_1 \log(X_h) + \sum \delta_j D_j + e_i$ Burada W_{ih} h'inci hanehalkı tarafından tüketilen i'nci mal gurubunun toplam harcamalara oranını, X_h h'inci hanehalkı grubunun toplam harcamasını, D_j demografik özellik değişkenini, β_0 sabit terimi, β_1 ve δ_j tahmin edilen katsayıları, e_i hata terimini göstermektedir. Gelir esnekliğinin hesaplanmasında $G_i = 1 + \beta_1 / W_i$ formülü kullanılmaktadır. Working-Leser Modeli, bağımsız değişken olan toplam gıda harcamasının doğal logaritması ile bağımlı değişken olan herhangi bir gıda alt ürün grubunun toplam gıda harcaması içerisindeki payı arasındaki ilişkiden bahseder. Modeli geliştiren Working (1943), harcamaya modelleri arasında en çok açıklama gücüne sahip olduğunu belirten ise Leser (1963)'dir. Working-Leser Modeli'nden elde edilen f'inci gıda alt ürün grubunun harcamaya esnekliği (ϵ_y, f) ise eşitlik $\epsilon_y = 1 + (\beta_1 / W_{i,f})$ şeklinde olmaktadır. [6] Gıda harcamaları ile gelir arasındaki bu güçlü bağı Alman istatistikçisi ve iktisatçısı Ernst Engel'in (1857) Belçikalı işçiler üzerine yapmış olduğu ampirik çalışma sonucunda elde ettiği bulgular; "Gelir düzeyi arttıkça gıda harcamalarının, tüketim harcamaları içindeki payı düşer" şeklinde teori oluşturmuştur. Bu teori Engel Kanunu olarak bilinmektedir ve tüketici teorisinde önemli bir yer tutmaktadır. Gıda harcamalarının tüketim harcamalarının içindeki payı gerek gelişmiş ve gerekse gelişmekte olan ülkelerde hanehalkının refah seviyesini ölçmede önemli ölçütlerden biridir. Özellikle gelişmiş ekonomilerde hükümetler bunu uygulamada, gıda yardım programlarının etkinliğini ve ekonomik refah seviyesini ölçmede sık sık kullanılmaktadır. Engel eğrilerinin tahmininde birçok fonksiyonel formlar ve tahmin metotları kullanılmaktadır. [7] Literatür Taraması Konvansiyonel tüketim teorileri literatürde hala geçerliliklerini korumaktadır. Keynes'in bilinen mutlak gelir hipotezi, tüketimi, harcanabilir gelirin bir fonksiyonu olarak tanımlar. Öte yandan, yaşam döngüsü hipotezine

göre bireyler, tüketim kararlarını mevcut gelir düzeylerini dikkate alarak belirlemektedir. Zenginlik ve yaşam boyu kazanca dayalı beklenen yıllık gelir, tüketim harcamalarını da belirler. Gençlerin yaşam boyu kaynakları dolayısıyla tüketimi daha yüksektir. Tüketime yönelik bir diğer yaklaşım ise, geliri kalıcı ve geçici bileşenlere ayıran kalıcı gelir hipotezi ve tüketimin kalıcı gelirin bir fonksiyonu olduğunu savunur.[8] Tapsin ve Hepsag, 2000-2012 yılları arasında 18 Avrupa ülkesi hanehalkı tüketim harcamalarını makro düzeyde araştırmıştır. Panel veri analizlerinin sonuçlarına göre, hanehalkının tüketim harcamalarının GSYİH ile güçlü ve pozitif bir şekilde bağlantılı olduğunu bulmuştur. Yapılan benzer bir çalışma 1993-2012 için Çek Cumhuriyeti için net harcanabilir gelir, enflasyon oranı ve hanehalkı tasarruf oranını arasında yapmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, net harcanabilir gelir, enflasyon oranı ve hanehalkı tasarruf oranını ile hane halkı harcamaları önemli bağlantıların olduğu tespit edilmiştir. [9] Wang, vd. (2006), e-ticaretin hane halklarındaki tüketim artışı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çin'deki Alibaba Group'a ait çevrimiçi satış verilerini ve hane halkı tüketimini kullanmışlardır. Çin Aile Panel Çalışmaları (CFPS) anketinden elde edilen veriler ve e-ticaret gelişiminin daha yüksek tüketim harcamaları artışı ile ilişkilidir, sonucuna ulaşmıştır. [10] Çalmaşır ve Kılıç (2020), hanehalkının tüketim harcamaları belirleyicilerini kentsel ve kırsal alanlar için ayrı ayrı tüketim harcamaları kantil regresyon yoluyla araştırmıştır. Hanehalkı tüketiminin; gelir, hane büyüklüğü ve eğitim düzeyine bağlı olduğu sonucuna varmıştır. [11] Yıldırım ve Çobanoğlu (2022), Türkiye'de çeşitli sosyoekonomik değişkenleri dikkate alarak, hanehalkı gıda harcamalarının analizi yapmışlardır. Bunun yanında, %20'şerli olarak gelir grupları tüketimleri dikkate alınarak, hane halklarının sosyoekonomik özellikleri ile gıda harcamaları tutar ve dağılımlarını Working-Leser Modeli yöntemi ile incelemişlerdir. Ayrıca çalışmada Heckman İki Aşamalı Talep Modeli kullanmışlardır. Sonuç olarak; gıda alt ürün grupları zorunlu-ihiyaç harcaması olarak bulunurken, en düşük gelir esneklikleri "Kahve ve INTERNATIONAL CONGRESS on FOOD RESEARCHES October 14-16, 2022 www.iconfood.cumhuriyet.edu.tr Sivas, Turkey 475 Çay", "Alkolsüz İçecekler" grubu olurken, "et ve et ürünleri" harcamaları grubu, en yüksek gelir esnekliğine sahip grup olmuştur.[12] Hatırlı ve vd.(2007) tarafından Isparta ili merkez ilçede yapılan "kırmızı, tavuk ve beyaz et talebinin tam talep sistemi yaklaşımıyla analizi" adlı araştırmada hanehalklarının gıda harcamalarının toplam harcama içerisindeki oranı %33.55 olarak bulmuşlardır.[13] Fisunoğlu ve Şengül (2011) Adana il merkezinde hanehalkının tüketim harcamalarına yönelik yaptıkları çalışmada, harcama gruplarının toplam harcama içindeki paylarını tespit etmiştir. Buna göre en yüksek payın %32.71 ile konut harcamalarına ait olduğunu, gıda ve alkolsüz içecekler grubunun payının ise %26.12 olduğu görülmüştür. Araştırmada gelir grupları itibarıyla incelendiğinde; gıda ve alkolsüz içeceklere ait harcamaların payı birinci %20'lik grupta %34.88 iken, gelir düzeyi arttıkça bu oran beklendiği gibi düşmeye başlamış ve son beşinci %20'lik grupta gıda harcamalarının payı %23.13 olarak bulmuştur. Bulgular Engel kanunu ve TUİK istatistiklerini destekler niteliktedir.[14] Bulgular TUİK tarafından 2021 yılında yapılan Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasına göre örneklem büyüklüğü toplam 28 064 hanehalkından oluşmaktadır. Bu anketin sonuçlarından aşağıdaki tablo oluşturulmaktadır. Tablo 1: Kullanılabilir Gelire Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar İtibarıyla Yıllık Hanehalkı Kullanılabilir Gelirin Dağılımı, 2017- 2021 YIL

HANEHALKI Toplam	1. %20	2. %20	3. %20	4.%20	5. %20	2017 Yüzde (%)	2021 Yüzde (%)
Ortalama (TL)	46 131	14 537	24 412	34 797	49 299	107 616	100,0
Ortalama (TL)	76 733	24 714	41 762	58 483	82 594	176 133	100,0

Kaynak: TUİK, 2022. Hanehalkı Kullanılabilir Geliri; Hanehalkındaki her bir kişinin elde ettiği kişisel yıllık kullanılabilir gelirlerin (ücret, maaş, emekli maaşı, yevmiye, müteşebbis geliri ile dul-yetim aylıkları ve yaşlılara yapılan ödemeler, karşılıksız burs vb. aynı veya nakdi gelirlerin toplamı) toplamı ile hane bazında elde edilen yıllık gelirlerin (gayrimenkul kira geliri, haneye yapılan karşılıksız yardımlar, 15 yaşın altındaki fertlerin elde ettiği gelirler vb.) toplamından, gelir referans döneminde ödenen vergiler ve diğer hane veya kişilere yapılan düzenli transferler düşüldükten sonra hanehalkı kullanılabilir gelire ulaşılmaktadır. 2017 yılı ile 2021 yılı karşılaştırıldığında 5 gruptan oluşan hanehalkının toplam gelirinde 5 yıllık sürede nominal

olarak %72,8 oranında artış olduğu, en düşük gelir gurubunda bu artışın %70, en yüksek gelir grubunda ise bu artışın %63,6 olduğu görülmektedir. Hanehalkının yüzdelik dilimlerinin oluşturulmasında anket kapsamında görüşme yapılan tüm hanelerin anket ayına ait tüketim harcamalarının temel olarak parasal değerleri esas alınmaktadır. Hanehalkının kullanılabilir geliri aylık toplam tüketim harcamalarına göre ay içerisinde küçükten büyüğe doğru sıralanmakta, oluşturulacak %'lik gruplara göre haneler her biri eşit sayıda hanehalkı içerecek gruplara bölünmektedir. Buna göre %10'luk hanehalkı dilimleri için haneler 10 eşit parçaya, %20'lik grupların oluşturulması için de 5 eşit parçaya bölünmekte, her bir grubun toplam harcamadan aldığı pay hesaplanmaktadır. %'lik gruplamalar anketin tahmin boyutuna göre Türkiye geneli, kırsal ve kentsel yerler ile istatistiksel bölgeler bazında bağımsız olarak oluşturulmaktadır. TUİK anketine göre; kırsal INTERNATIONAL CONGRESS on FOOD RESEARCHES October 14-16, 2022 www.iconfood.cumhuriyet.edu.tr Sivas, Turkey 476 kesimi, nüfusu 20 bin altında olan yerler, kent nüfusunu nüfusu 20 binden fazla olan yerler oluşturmaktadır.[15] Hanehalkı Tüketim Harcamaları Anketi, TUİK tarafından 2002 yılından itibaren her yıl uygulanmaktadır. Tüketim harcamalarının sınıflanmasında; 2015 yılına kadar COICOP/HBS, 2015'ten itibaren ise COICOP'un yeni versiyonu (v.2011) kullanılmaktadır. Tüketim harcamaları ilk olarak 12 adet ana mal ve hizmet grubuna ve ikinci olarak 10 adet gıda alt ürün grubuna ayrılmaktadır. [16] Tablo 1: Türkiye'de %20'lik Gruplarda Tüketim Harcamasının Türlerine Göre Dağılımı, 2017- 2021 Harcama Türleri Toplam 1. %2 0 En Düşük Gelir 2. %2 0 → 3. %2 0 → 4. %20 → 5. %20 En Yüksek Gelir 201 7 2021 2017 2021 2017 2021 2017 2021 201 7 2021 2017 202 1 Gıda ve alkolsüz içecekler 19,7 25,9 30,7 35,4 24,9 29,6 26,5 28,5 22,1 25,2 13,4 12,3 Alkollü içecekler, sigara ve tütün 4,5 4,8 4,9 4,5 5,7 5,5 6,2 5,6 5,3 5,2 3,0 3,1 Giyim ve ayakkabı 5,0 5,8 3,0 2,7 4,8 4,0 4,0 4,8 5,3 5,4 5,4 5,5 Konut ve kira 24,7 15,3 6 39,2 37,5 30,0 32,9 33,3 29,0 25,7 25,5 17,8 17,1 Mobilya, ev bakım hiz. 6,3 6,4 4,4 4,3 6,2 4,9 5,3 6,0 6,7 6,6 6,6 7,2 Sağlık 2,2 3,25 1,9 1,6 2,2 1,6 1,9 2,2 2,5 2,3 2,1 2,5 Ulaştırma 18,7 15,5 5,5 5,0 9,9 7,7 8,0 9,6 13,3 12,2 29,4 25,2 Haberleşme 3,4 4,64 2,7 3,4 3,6 3,8 3,5 3,9 3,8 4,1 3,2 3,3 Eğlence ve kültür 2,7 3,1 1,2 1,2 2,3 1,7 1,8 2,4 2,7 3,0 3,4 4,0 Eğitim hizmetleri 2,3 2,28 0,2 0,2 1,0 0,6 0,6 1,1 1,8 1,9 3,8 4,2 Lokanta ve oteller 6,2 5,91 4,0 3,9 6,2 5,9 6,1 6,4 6,8 7,1 6,2 6,8 Çeşitli mal ve hiz. 4,4 5,1 2,1 2,4 3,2 2,9 2,8 3,4 3,9 4,4 5,8 7,0 Kaynak: TUİK Hane Halkı Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları Anket sonuçlarına göre 2017 yılında gıda ve alkolsüz içeceklerin toplam tüketim harcamaları içerisindeki payı Türkiye geneli ortalaması %19,7'dir. 2021 yılında bu oranın %25,9'a çıktığı görülmektedir. Gelir gurupları içerisinde en düşük %20 gurubun 2017 yılı gıda harcama oranı % 30,7 iken 2021 yılında bu oranın %35'e çıkması, bütçesinden 2017 yılı oranla yaklaşık %5 daha fazla gıda harcamalarına ayırdığını göstermektedir. En yüksek gelire sahip %20 lik grup incelendiğinde; Bu grubun 2017 yılında gıda harcamalarına ayırdığı pay %13,4 iken 2021 yılında % 12,3 olarak çıkmaktadır. INTERNATIONAL CONGRESS on FOOD RESEARCHES October 14-16, 2022 www.iconfood.cumhuriyet.edu.tr Sivas, Turkey 477 Türkiye'de hane halkının tüketim harcamaları içerisindeki pay sıralamasında, 2021 yılında ortalama hesaplama göre 1. Sırada %24,1 oranla konut ve kira harcamaları, 2. Sırada %22,8 oranla gıda ve alkolsüz içecekler almaktadır. Anketin ilk yapıldığı 2003 yılıyla oranlar kentsel kesim verileri ile karşılaştırıldığında, gıda ve alkollü harcamaların oranı 2003 yılında % 24,1 iken 2021 yılında bu oranın %22,8'e düştüğü gözlenmektedir. Aynı şekilde konut ve kira harcamaları 2003 yılında %30,2 iken 2021 yılında 24,1'e düştüğü gözlenmektedir. 2017 yılında en düşük gelir grubunun tüketim harcamaları kalemleri içerisinde %24,7 ile konut ve kira giderleri en yüksek orana sahip olurken 2021 yılına gelindiğinde bu oranın %24,1 'e düştüğü görülmektedir. 2017 yılında en yüksek gelir grubunun tüketim harcamalarında %29,4 pay ulaştırma kalemi olurken 2021 yılına gelindiğinde bu oran %25'e düşmektedir. Eurostat istatistiklerine göre Türkiye, gıda sektörü kalemlerinden ekmek üretiminde ve tüketiminde Avrupa'da birinci sırada yer almaktadır, Diğer gıda kalemlerinde ise kişi başına düşen gıda ürünleri tüketiminde Avrupa ülkelerinin gerisinde kalmaktadır. Türkiye'deki gıda fiyatları ile Avrupa ve diğer dünya ülkelerindeki gıda fiyatlarının karşılaştırma yapabilmek için farklı veri sistemleri kullanılmaktadır.

Eurostat tarafından her yıl hesaplanan ve yayınlanan karşılaştırmalı fiyat istatistikleri verilerine dayanarak Türkiye'nin yer aldığı, bazı Avrupa ve dünya ülkelerinin fiyat düzeyleri satın alma gücü açısından incelendiğinde; AB ortalaması %100 olarak baz alınmakta, Türkiye bu sıralamada %64 oranla AB ortalamasının %36 altında kalmaktadır. Bu sıralamada %277 puanla Lüksemburg 1. %220 puanla İrlanda 2. 163 puanla Norveç 3. sırada yer alırken Almanya 10. sırada Türkiye 38 ülke içerisinde 33. sırada yer almıştır. Grafik 2: Türkiye'de 2017- 2021 Gıda Harcamaları Dağılımı Kaynak: TÜİK, 2022. 2021 TÜİK Hane Halkı Tüketim Harcamaları Anketine göre tüm 5 gelir grubunun ortalaması alınarak yapılan hesaplamada; gıda ve alkolsüz içeceklere ait yapılan harcamalarda en büyük payı %19,4 ile et, balık ve deniz ürünleri alırken, bunu %17,8 ile ekmek ve tahıllar, %16,6 ile sebzeler, %13,9 ile süt, peynir ve yumurta izlemiştir. En düşük paya sahip harcama grupları ise, %2,3 ile diğer gıda ürünleri (Baharatlar ve yumurta) %3,2 ile kahve, çay ve kakao, %3,8 ile alkolsüz içecekler olarak sıralanmıştır. 2021 yılı gıda harcamaları 2017 yılına göre karşılaştırıldığında; et, balık ve deniz ürünleri tüketim oranının %20,9'dan %19,4'e düştüğü, sebze tüketim oranının %15,9'dan %16,6 ya çıktığı gözlenmektedir. INTERNATIONAL CONGRESS on FOOD RESEARCHES October 14-16, 2022 www.iconfood.cumhuriyet.edu.tr Sivas, Turkey 478 Tarım sektörü, bir ülke ekonomisinin en temel sektörüdür. Türkiye, coğrafyası itibarıyla nerdeyse her türlü gıda ürününü üretecek topraklara sahiptir. Yeterli tarımsal üretime sahip olmadan, sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişemeyeceği bir gerçektir. Tarım sektörünün ürettiği ürünlerin, gıda harcaması kalemlerinin neredeyse tamamını kapsadığı görülmektedir. Tarım sektörü tarafından üretilen; kırmızı et, tavuk, balık, süt, peynir, buğday, yağlar, diğer tahıllar, sebze ve meyveler gıda harcamalarının ana kalemlerini oluşturmaktadır. Son yıllarda Türkiye'de kendi iç tüketimine yetecek kadar gıda hammaddelerinin üretilmemesi ithalatı zorunlu kılmaktadır. Özellikle; et, buğday ve yağ gibi temel gıda hammaddelerinin ithalatındaki artış ve bununla birlikte özellikle döviz kurlarındaki artış, Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Bu olumsuz durumun, gıda fiyatlarının artmasına ve dolayısıyla hanehalkının bütçesinden daha fazla payı gıda harcamalarına ayırmasına neden olduğu bilinmektedir. Talebin gelir elastikiyeti, kısaca talep miktarındaki oransal değişimin gelirdeki oransal değişim oranıdır ve genellikle pozitif bir değer alır. Hane halkının geliri arttıkça tüketim harcamaları artar. TÜİK gruplandırmasında da görüldüğü üzere hane halkının gelir düzeyinin hangi %20'lik dilimde olduğu önemlidir. En düşük gelir grubunda yer alan bir hane halkı için ekmek çok zorunlu bir ihtiyaç olup ekmeğin fiyat artışı karşısında daha düşük fiyatta ihtiyacını giderecek ürün bulamaması söz konusudur. Dolayısıyla ekmeğin düşük gelirli hane halkı için talebinin fiyat esnekliği çok düşük olmaktadır. Bu hanehalkının gelir düzeyi örneğin %20 arttığında ekmek tüketimini %10 azaltması söz konusu ise bu hane halkının gelirinin talep esnekliği 2 olarak çıkmaktadır. TÜİK tarafından yapılan 2017 yılı ve 2021 yılına ait hanehalkı anket verilerinde, gıda harcamalarının yıllar itibarıyla değişim gösterdiği, fiyatlardaki değişime ve tüketici tercihlerine bağlı olarak bazı ürünlerin tüketiminin arttığı bazı ürünlerin tüketiminin azaldığı gözlenmiştir. Dünya Ülkelerinde Gıda Tüketimi ve Türkiye Karşılaştırılması Dünya genelinde kullanılan gıda ve tarım sistemleri, artan açlık, iklim değişikliği ve biyoçeşitlilik kaybından dolayı çiftçiler ve gıda çalışanları, maddi sıkıntılar yanında çok sayıda zorlukla karşı karşıyadırlar. Gıda üretme ve tüketme şekli bu koşulların hafifletilmesinde veya şiddetlenmesinde etkilidir. [17] Dengeli beslenmenin temel şartı, insan vücudu için gerekli protein miktarının en az %50'sinin hayvansal gıdalardan alınmasıdır. Alınacak kalori miktarının ise %25'lik kısmının hayvansal gıdalardan sağlanmasıdır. [18] The Economist'in 2021 yılında yaptığı araştırma verilerine göre oluşturduğu, Dünya Gıdada Sürdürülebilirlik Endeksi'nde ilk 3 sırada İsveç, Japonya ve Kanada yer almıştır. Bu sıralamada Türkiye 27'nci sırada yer almıştır. Bu araştırmada gıda harcamalarının toplam tüketim harcamasındaki payının 2021 yılı itibarıyla Türkiye'de beş grubun ortalama değeri % 25.9 olarak görülmektedir. Bu oranın Amerika'da % 8, Almanya'da % 10, Fransa'da % 14 oranında olduğu görülmektedir. [19] Birleşmiş Milletler'in Gıda Programı kapsamında Gıda Güvenliği Ağı tarafından 2021 yılında yayınlanan Küresel Gıda Krizleri Raporuna göre; 2020 yılında çok

sayıda insanın gıda krizine maruz kaldığı, acil insani yardıma muhtaç olduğu, şiddetli açlık sebebiyle aşırı zayıf olduğu ve gelişim sıkıntısıyla mücadele ettiği tahmin edilmektedir.[20] INTERNATIONAL CONGRESS on FOOD RESEARCHES October 14-16, 2022 www.iconfood.cumhuriyet.edu.tr Sivas, Turkey 479

Tablo 2: Dünya Gıda Sürdürülebilirlik Endeksi Kaynak: FAO, 2022 Sürdürülebilir su tüketiminin yönetimi, sürdürülebilir tarımda özel sektör yatırımlarının desteklenmesi gibi etkenlerin odağa alındığı bu listede dünyanın tarım ekonomisi ve gıda güvenliği bakımından 10. sıraya sahip olan Türkiye, 78 ülke içinde 63'üncü sırada yer almıştır. Türkiye'de, tarımsal üretimde bulunanlara yapılan desteklerin artırılması durumunda daha üst sıralara gelmesi gerekir. Küresel Gıda Endeksi'ndeki puanına bakıldığında Türkiye "iyi" seviyede olmasına rağmen 2021 yılında 2012 yılındaki sıradan daha düşük sıralara düşmüştür. Türkiye'nin gıda güvenliği riskleri arasında, öncelikle gıda ürünlerinde yaşanan yüksek enflasyon ve kuraklık yer almaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin gıda güvenliği açısından en güçlü yanı gıdaların bulunabilirliğidir. Türkiye'de son 2012 yılına gelindiğinde 20 yıl öncesine göre tarım arazilerinin %10 azaldığı ve buna rağmen Türkiye nüfusunun yaklaşık olarak 20 milyon arttığı görülmektedir. Bu durum gıda ürünlerinin diğer tüketim mallarına oranla daha yüksek enflasyonla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'de için gıdaya olan talebin ve gıda ithalatının artmasına neden olmuştur. Sonuç ve Öneriler TUİK Hanehalkı tüketim harcamaları anketin ilk başlatıldığı 2003 yılından bugüne değin analiz edildiğinde; Türkiye tüketicisi genelinin, gelirin büyük bir bölümünü tüketim harcamalarına ayırdığı görülmektedir. İktisat teorisinde tanımsal olarak, gelirin tüketilmeyen kısmına tasarruf denir. Hanehalkı mevcut geliri ile tüketim harcamalarını karşıladıktan tasarruf yapabilmesi önemlidir. Yapılan araştırmalarda %20'lik dilimin ilk sırasında yer alan yani en düşük gelir grubunun tüketim harcamalarını yeterince karşılayamadığı, hatta gıda harcamalarının karşılayamayacak bir gelir dağılımı içinde olduğu görülmekte ve bu rahatsız edici durumun son aylarda hayat pahalılığı olarak en önemli sorun olarak karşımızdadır. Bu gelir düzeyindeki hane halkı için negatif tasarruf söz konusudur. Hane halkı gelir grubu en düşük seviyeden en yüksek seviyeye doğru ilerlendiğinde hanehalkının tüketim harcamalarını daha kolay bir şekilde karşıladığı, ileri aşama en yüksek gelir seviyesinde tüketim harcamalarının tamamını karşılayabildiği gibi tasarruf yapabilen bir gelir grubu ortaya çıkmaktadır. Bu gelir grubu için tüketim ve gıda harcamalarının toplam gelirlerine payı oldukça düşüktür. Hanehalklarının tüketim kalıplarını bilmek, hem hükümet politikaları hem de özel sektör politikaları için önemlidir. TUİK tarafından belirlenen istatistik bültenlerde yer alan en düşük gelir grubunun dahi tüketim harcamalarını ve özellikle gıda harcamalarını karşılayabilecek ücret ve maaş politikalarının oluşturulması elzem bir konudur. Adil olmayan gelir dağılımı dengesizlik ve yoksulluk küresel bir sorundur. Yoksulluk sınırları tüketim harcamalarını karşılayabilme durumuna bağlı olarak hesaplanmaktadır. Gelir dağılımındaki eşitsizlik tüketim harcamalarında olduğu gibi gıda harcamalarında da eşitsizliğe neden olmaktadır. Küreselleşmenin hem gelişmiş, hem gelişmekte olan ve hem de az gelişmiş olan ülkeler INTERNATIONAL CONGRESS on FOOD RESEARCHES October 14-16, 2022 www.iconfood.cumhuriyet.edu.tr Sivas, Turkey 480 üzerinde yarattığı en büyük sorunların başında gelen gelir dağılımındaki dengesizlik ve yoksulluk, hanehalklarının tüketim yapılarıyla ilgilidir. Dolayısıyla, gelir dengesizliğini düzeltmeye, yoksulluğu azaltmaya yönelik politikaların oluşturulmasında desteklenecek grubun belirlenmesinde tüketim harcamaları çalışmaları önemli kaynaklardır. Türkiye'de özellikle yüksek enflasyonla mücadelede gıda ürünlerinde fiyat istikrarının sağlanması önemlidir. Bununla birlikte gıda israfını önleyecek önlemlerin hem üretim hem de tüketim aşamasında minimize edilmesi gereklidir. Sulama sistemlerinin artırılması, modernize edilmesi, kuraklığa dayanıklı tohumların kullanılması önemlidir. Toprak kayıplarının yaşanmaması için erozyonla mücadele edilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması önem arz etmektedir. Türkiye'de tarıma dayalı özellikle ev ve süt ürünlerinin üretiminin kalitesinin artırılması gelecekte yaşanması muhtemel gıda güvenliği risklerinin yönetilebilmesi için önemlidir. Hane halkının sağlıklı beslenebilmesi için özellikle en alt gelir düzeyinde %20'lik dilimde yer alanlara gıda harcama desteğinin verilmesi gerekmektedir.

Ancak temel sorun daha fazla tarımsal ürünün düşük maliyetle gerçekleştirilememesidir. Bu nedenle tarımsal üretimde bulunanlara verilen sübvansiyonların, günün koşullarına göre artırılması gerekmektedir. Türkiye’de bozulan arz-talep dengesi, tarımsal üretim ve hayvancılıkta verimliliği artırıcı yöntemlerle iyileştirilmeye çalışılmakta, ancak buna rağmen Türkiye’de gıda maddelerinin ithalatında ciddi artışlar olduğu görülmektedir. [21] İthalata neden olan, iç fiyatların dünya fiyatı üzerinde olması ve yeteri kadar ürünün olmamasından ileri gelmektedir. Türkiye’de üretilen gıda ürünlerinin temel maliyetleri incelendiğinde elektrik, mazot, gübre ve ilaç fiyatlarında yaşanan enflasyonun doğrudan iç fiyatları yükselttiği bir gerçektir. Enerji fiyatlarında yaşanan enflasyon, gıda fiyatlarında olduğu gibi tüm tüketim mallarının da fiyatlarında yüksek artışlara neden olmuştur. Dolayısıyla 2022 yılının sonuna geldiğimiz bugünlerde hayat pahalılığı ve enflasyon ülkemizin en önemli sorunu olarak görülmektedir. Kaynaklar 1. Stiglitz, J. E., Sen, A., & Fitoussi, J. P. (2009). Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress (CMEPSP), pp. 12-18. 2. Veblen, T. (1899). The Theory of the Leisure Class, Reprint, Delhi: Aakar Books, 2005, pp. 17-26. 3. TÜİK, 2022 “Tüketici Fiyat Endeksi Hesaplamaları Hakkında”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2021>. 4. OECD, https://www.oecd-ilibrary.org/economics/household%20spending/indicator/english_b5f46047-en?parentId=http%3A%2F%2Finstance.metastore.ingenta.com%2Fcontent%2Fthematicgrping%2Fde435f6e-en 5. EUROSTAT, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/8131721/8131772/Stiglitz%20SenFitoussi-Commission-report.pdf>. 6. D. Başar & S. Öztürk(2021). Applied Health Economics and Health Policy 18 (2), 299- 309. 7. Aykaç G (2018) Engel Yasası’nın Türkiye Sınaması ve Gıda Talebinin Gelir Esnekliği: Gıda Harcamalarının Bütçe Payının Hane Profili ve Toplam Harcama ile İlişkisi (2003- 2013). Sosyoekonomi, 26(38): ss. 105-133. 8. Altunç, Ö. F. , Aydın, & C. Yıldırım A. (2016). “Hanehalkı Harcamalarının Engel Eğrisi Analizi: Muş İli Merkez İlçe Örneği “, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Nisan 2016 20 (1): ss. 377-392. 9. Verter, N. & Osakwe, C. (2014). A Time Series Analysis of Macroeconomic Determinants of Household Spending in the Era of Cross-cultural Dynamics: Czech Republic as a Case Study, Procedia Economics and Finance, 12(2014): pp. 733-742. INTERNATIONAL CONGRESS on FOOD RESEARCHES October 14-16, 2022 www.iconfood.cumhuriyet.edu.tr Sivas, Turkey 481 10. Wang, H., Sindelar, J., Bush, S. (2006). The Impact of Tobacco Expenditure on Household Consumption Patterns in Rural China, Social Science and Medicine, 62(6): pp. 1414–1426. 11. Çalmaşur G. & Kılıç A. (2020). “Türkiye’de Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Analizi”, ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergi ISSN: 2149-939X, ss .61-73, <http://dx.doi.org/10.29157/etusbe.45>. 12. Yıldırım, E. ve Çobanoğlu, F. (2022). “Türkiye’de Hanehalkı Gıda Harcamalarının Analizi”, Adü Ziraat Derg, 2022;19(1): ss. 17-27, doi: 10.25308/aduziraat.1010095. 13. Hatırlı, S.A., Öztürk, E., Aktaş, A.R. (2007). “Kırmızı, Tavuk ve Beyaz Et Talebinin Tam Talep Sistemi Yaklaşımıyla Analizi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(6), ss. 211-221. 14. Fisunoğlu, H.M., Şengül, S. (2011). “Adana Kentsel Alanda Hanehalkı Tüketimi”. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(1): ss. 251-266. 15. TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Tuketim-Harcamasi-2019-33593>. 16. Dönmez, G. A. & Güneş H. (2021). “Türkiye’de Hanehalkı Tüketim Harcamaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Kantil Regresyon Analizi”, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi ISSN: 2587-2672, Cilt: 43, Sayı: 1 ss. 179-196. 17. İnan R, Bekar A. & Uurlu H. (2021). “Tüketicilerin Organik Gıda Satın Alma Davranışları ve Tutumlarına İlişkin Bir Değerlendirme”, Journal Of Tourism And Gastronomy Studies ISSN: 2147 – 8775, ss. 220-235. 18. The Economist (2022). <https://impact.economist.com/projects/health-inclusivity%20index?i=1>. 19. Cooper, J. (2005). Global Agricultural Policy Reform and Trade: Environmental Gains And Losses , Cheltenham: Edward Elgar. 20. UNEP (2021). Food Waste Index Report 2021. 21. TÜİK (2021). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

Sonuçları, 2020. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=The-Results-of-Address-Based-Population-Registration-System-2020-37210>.